

ΑΥΤΑΡΧΙΚΟ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΤΟΥ ΚΕΥΝΣΙΑΝΙΣΜΟΥ. ΜΑΚΡΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΠΕΚΤΑΣΗ ΧΩΡΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΣΥΜΒΟΛΑΙΟ

Μαρία Καραμεσίνη, Διδάκτωρ Οικονομικών Επιστημών

Τι σχέση μπορεί να έχει ο κείνσιανισμός με τον αυταρχισμό, και μάλιστα σε μια αναπτυσσόμενη οικονομία όπως αυτή της μεταπολεμικής Ελλάδας; Το εκ πρώτης όψεως παράδοξο προκύπτει από το γεγονός ότι ο όρος κείνσιανισμός συνήθως παραπέμπει στο κράτος πρόνοιας και τη μεταπολεμική εμπειρία των αναπτυσσόμενων καπιταλιστικών χωρών. Κι εφόσον είναι αδιανόητο να υποστηρίξει κανείς την ύπαρξη κράτους πρόνοιας στην Ελλάδα πριν το 1974, τί σχέση μπορεί να έχει ο κείνσιανισμός με τη μεταπολεμική ελληνική εμπειρία;

Πράγματι, η κοινωνική φιλοσοφία του Κέυν्स, που εκτίθεται στο τελευταίο κεφάλαιο της "Γενικής Θεωρίας", παραπέμπει εμμέσως πλην σαφώς σ'ένα κοινωνικό συμβόλαιο μεταξύ κράτους, κεφαλαίου και εργασίας, που αναγορεύει το μισθό σε καθοριστικό στοιχείο της ενεργού ζήτησης και την πλήρη απασχόληση σε θεμελιακό στόχο της οικονομικής πολιτικής. Στη μεταπολεμική Ελλάδα αντίθετα δεν υπήρξε ποτέ τέτοιο κοινωνικό συμβόλαιο. Οι ταξικοί συσχετισμοί που διαμορφώθηκαν κατά τη διάρκεια και μετά το τέλος του εμφυλίου και η οικονομική πραγματικότητα μιας αναπτυσσόμενης χώρας οδήγησαν στην καθυστάση των δυνάμεων της εργασίας και συντέλεσαν στο να θεωρηθεί ο μισθός ως στοιχείο του κόστους παραγωγής, η δε ανεργία και η εξωτερική μετανάστευση ως το "φυσιολογικό" κοινωνικό κόστος της εκβιομηχάνισης.

Ξεχνάει βέβαια κανείς ότι ο κείνσιανισμός διαδόθηκε μεταπολεμικά σε αναπτυσσόμενες και αναπτυσσόμενες χώρες όχι μόνο στη "μέγιστη" εκδοχή του, που τον συνδέει με το κράτος πρόνοιας και την πολιτική φιλοσοφία και το κοινωνικό συμβόλαιο της σοσιαλδημοκρατίας, αλλά και στην "ελάχιστη" εκδοχή του, δηλαδή ως "καθαρή" θεωρία άμεσα συνυφασμένη με συνταγές μακροοικονομικής διαχείρισης της ζήτησης. Σύμφωνα με τις τελευταίες, τα δημοσιονομικά ελλείμματα, το χαμηλό επιτόκιο και η νομοματική και πιστωτική επέκταση αποτελούσαν τα βασικά αναπτυξιακά εργαλεία, ενώ τα ακριβώς αντίθετα μέτρα προτεινόταν σε περίπτωση υπερθέρμανσης της οικονομίας.

Τελικά ήταν η "ελάχιστη" εκδοχή του κείνσιανισμού που επικράτησε μεταπολεμικά στη σφαίρα της οικονομικής πολιτικής και αποτέλεσε τη "νέα ορθοδοξία" στις αναπτυσσόμενες καπιταλιστικές οικονομίες. Το θεωρητικό της υπόβαθρο ήταν η λεγόμενη κλασικο-κείνσιανή σύνθεση¹, που υπήρξε το θεμελιακό στοιχείο ενότητας του λεγόμενου νεοκείνσιανού ρεύματος. Αντίθετα, οι οικονομολόγοι που υποστήριξαν τη "μέγιστη" εκδοχή του κείνσιανισμού, δηλαδή την κοινωνική φιλοσοφία της "Γενικής Θεωρίας", αποτέλεσαν

1. Η κλασικο-κείνσιανή σύνθεση ως γνωστό αναπτύχθηκε αρχικά από τους Hicks και Hansen και συνδυάζει την έννοια της γενικής ισορροπίας και τη μικροοικονομική ανάλυση του Walras με τη μακροοικονομική ανάλυση του Κέυν्स.

το λεγόμενο μετα-κείνσιανό ρεύμα (J. Robinson, N. Kaldor, R. Harrod, J. Meade κ.ά.), που παρέμεινε μειοψηφικό σε σχέση με το προηγούμενο.

Στο πρώτο μέρος αυτής της ανακοίνωσης, όπου θα εξετάσουμε τη μακροοικονομική πολιτική της περιόδου 1944-1973, θα υποστηρίξουμε ότι, ενώ δε συγκροτήθηκε ποτέ κείνσιανό κράτος στην Ελλάδα πριν το 1974, μετά το 1956 υιοθετήθηκαν και στην Ελλάδα μακροοικονομικές πολιτικές διαχείρισης της ενεργού ζήτησης κείνσιανής έμπνευσης, προσαρμοσμένες στις αναπτυξιακές επιλογές και τους ταξικούς συσχετισμούς της εποχής.

Στο δεύτερο μέρος θα περιγράψουμε την πολιτική εισοδημάτων απέναντι στις λαϊκές τάξεις και θα διερευνήσουμε τις κοινωνικές συνιστώσες της τελικής ζήτησης, για να τεκμηριώσουμε στη συνέχεια (τρίτο μέρος) την άποψη ότι οι πολιτικές μακροοικονομικής επέκτασης που υιοθετήθηκαν στην Ελλάδα την περίοδο 1956-1973, εφαρμόστηκαν ανεξάρτητα από το πνεύμα και τη φιλοσοφία της "Τενικής Θεωρίας", δηλαδή χωρίς το κοινωνικό συμβόλαιο στο οποίο αυτή εμμέσως παραπέμπει.

1. Μακροοικονομική Πολιτική στη Μεταπολεμική Ελλάδα

Είναι γενικά αποδεκτό στις κοινωνικές επιστήμες ότι κάθε ξεχωριστό αντικείμενο έρευνας επιβάλλει τη δική του περιοδολόγηση και ότι αυτή αποτελεί αναπόσπαστο μέρος του επιστημονικού έργου. Ως προς το είδος και τους στόχους της μακροοικονομικής πολιτικής στη μεταπολεμική Ελλάδα διακρίνουμε τις εξής περιόδους: αυτή της ανασυγκρότησης και σταθεροποίησης της οικονομίας (1944-1956) και αυτή της επεκτατικής ώθησης και ανάπτυξης (1957-1973). Αυτή η περιοδολόγηση έχει να κάνει περισσότερο με διαφοροποιήσεις στη χρηματοπιστωτική και δημοσιονομική πολιτική παρά με μεταβολές στην εισοδηματική πολιτική.

1.1. Η Νομισματική, Πιστωτική και Δημοσιονομική Πολιτική την Περίοδο 1944-1973

Η περίοδος 1944-1956 δεν είναι ομοιογενής, παρά το γεγονός ότι η ανασυγκρότηση και η νομισματική σταθερότητα αποτέλεσαν τους σταθερούς στόχους της μακροοικονομικής πολιτικής κατά τη διάρκειά της. Από το 1944 έως το 1950, η πολιτική αυτή ήταν προανατολισμένη στην αναζωογόνηση της παραγωγικής δραστηριότητας και την καταπολέμηση του πληθωρισμού. Αντίθετα, από το 1951 έως το 1956, ο κεντρικός στόχος ήταν η δημοσιονομική σταθεροποίηση και το ζητούμενο πώς θα προσαρμοστούν τα δημόσια οικονομικά και η εξωτερική ισορροπία της χώρας στο σοκ του περιορισμού της αμερικανικής βοήθειας, χωρίς να προκληθεί εκ νέου εσωτερική και εξωτερική νομισματική αστάθεια.

Κατά την περίοδο 1944-1950 η δημοσιονομική και πιστωτική πολιτική ήταν επεκτατικές με στόχο να καλυφθούν οι άμεσες βιοτικές ανάγκες του πληθυσμού, να επανενεργοποιηθεί η παραγωγική μηχανή και να αναληφθούν οι δαπάνες του εμφυλίου. Το ελληνικό δημόσιο ανέλαβε να διαθέσει κεφάλαια για επισκευές παγίων και για τις λειτουργικές ανάγκες των επιχειρήσεων και των αγροτικών εκμεταλλεύσεων, ενώ οι μακροχρόνιες πιστώσεις προς τη βιομηχανία και τη γεωργία προέρχονταν αποκλειστικά από την ξένη

βοήθεια (Coutsoumaris G, Westebbe R. et al. 1965, Candilis W. 1968). Με δεδομένο το εξαιρετικά περιορισμένο ύψος των φορολογικών εσόδων, το μέρος των δημοσίων δαπανών που δεν καλύπτονταν από την ξένη βοήθεια καλύπτονταν από την έκδοση χρήματος, προκαλώντας νομισματική επέκταση. Το μεγαλύτερο μέρος των πιστώσεων προς την οικονομία το χορηγούσε η ίδια η Κεντρική Τράπεζα, ενώ παράλληλα δρούσε εκτεταμένο παρατραπεζικό σύστημα.

Η νομισματική πολιτική ήταν αναγκαστικά συνοδευτική της δημοσιονομικής και πιστωτικής επέκτασης, προσπαθώντας όμως παράλληλα να μειώσει τον πληθωρισμό μέσω της διατήρησης της εξωτερικής ισοτιμίας της δραχμής. Ο τελευταίος στόχος επιτυγχάνονταν αφενός με την πώληση στην ανοιχτή αγορά αγγλικών χρυσών λιρών και την απορρόφηση του εγχώριου νομίσματος και αφετέρου, με την αδρανοποίηση μέρους των δραχμών που περιέρχονταν στο κράτος από την πώληση των προμηθειών της αμερικανικής βοήθειας (Ζολώτας Ξ. 1950). Η πώληση χρυσών λιρών από την Κεντρική Τράπεζα οδήγησε σε μια άνευ προηγούμενου κερδοσκοπία και πλουτισμό, εξανεμίζοντας τα αποθέματα σε χρυσό της Κεντρικής Τράπεζας.

Παρά λοιπόν την εφαρμογή μικτής νομισματικής πολιτικής κατά την περίοδο 1944-1950, η επέκταση της νομισματικής βάσης για να διευκολυνθεί η χρηματοδότηση της οικονομίας υπερίσχυσε του περιορισμού της προσφοράς του χρήματος. Ναι μεν η πολιτική πώλησης χρυσών λιρών και αδρανοποίησης των δραχμών της αμερικανικής βοήθειας απέδωσε αρκετά στη μάχη κατά του υπερπληθωρισμού, όμως η καταπολέμηση του πληθωρισμού συντελέστηκε κυρίως με τις εισαγωγές αγαθών, την αύξηση της εγχώριας παραγωγής και τον τερματισμό της πολιτικής αστάθειας με τη λήξη του εμφυλίου πολέμου. Το 1949 η αγροτική και το 1950 η βιομηχανική παραγωγή έφθασαν τα προπολεμικά επίπεδα, ενώ ο πληθωρισμός που το 1946 έτρεχε ετήσια με 763%, το 1950 είχε περιοριστεί στο 8% (Candilis W. 1968).

Την περίοδο 1951-1956 εφαρμόστηκε ένας συνδυασμός δραστικά περιοριστικής δημοσιονομικής πολιτικής και συγκρατημένα επεκτατικής νομισματικής και πιστωτικής πολιτικής (βλ. διάγραμμα και πίνακα 1). Το ζητούμενο της μακροοικονομικής πολιτικής ήταν να ανταπεξέλθει στις επιπτώσεις που θα είχε στην οικονομία ο περιορισμός της εξωτερικής βοήθειας, που μονομερώς αποφάσισε το 1950 η αμερικανική πλευρά, παρά την καθολική αντίδραση των ελληνικών αστικών κομμάτων. Ιστορικές μαρτυρίες της εποχής αποκαλύπτουν μάλιστα ότι η ίδια η σταθεροποιητική πολιτική ήταν αμερικανικής έμπνευσης και ότι επιβλήθηκε στους κυβερνώντες της περιόδου. Η διαταραχή της δημοσιονομικής και εξωτερικής ισορροπίας που θα προερχόταν από τη μείωση της βοήθειας, αναμενόταν ότι θα είχε άμεσες επιπτώσεις στην εσωτερική και εξωτερική νομισματική σταθερότητα. Χρειαζόταν λοιπόν οπωσδήποτε μια σταθεροποιητική μακροοικονομική πολιτική.

Η πολιτική αυτή είχε ως βασικούς άξονες τη συσταλτική δημοσιονομική πολιτική και την υποτίμηση της δραχμής. Από το 1951 έως το 1956 οι συνολικές δημόσιες δαπάνες (τρέχουσες και επενδύσεων) συρρικνώνονται αποφασιστικά, ενώ το 1957 ο τακτικός προϋπολογισμός αποκτά για πρώτη φορά πλεόνασμα. Η νομισματική και πιστωτική πολιτική παρουσίασε εναλλαγές κατά τη διάρκεια της περιόδου. Συγκεκριμένα, το 1954 και το 1956 η νομισματική πολιτική μετατράπηκε από επεκτατική σε συσταλτική, όπως αντίστοι-

χα και η πιστωτική πολιτική τις χρονιές 1952, 1953 και 1955. Οι εναλλαγές αυτές φαίνονται να είναι άμεσα συνυφασμένες με το κεντρικό γεγονός της περιόδου, δηλαδή την υποτίμηση της δραχμής του 1953 και τις πληθωριστικές πιέσεις που προέκυψαν από αυτή. Το τελικό αποτέλεσμα αυτών των εναλλαγών δίνει στη νομισματική πολιτική της περιόδου 1951-1956 το χαρακτήρα της συγκρατημένης επέκτασης, σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο (πίνακας 1).

Το διάστημα 1957-1973 είναι η περίοδος κατά την οποία η μακροοικονομική πολιτική, έχοντας επιτύχει τη νομισματική σταθερότητα, αποσκοπεί στην επεκτατική ώθηση της οικονομικής δραστηριότητας και αποκτά *κείναιανά χαρακτηριστικά*. Η κυκλικότητα που εμφανίσθηκε κατά την άσκηση μακροοικονομικής πολιτικής είχε περισσότερο να κάνει με τις διακυμάνσεις στην ένταση της χρηματοπιστωτικής και δημοσιονομικής επέκτασης, παρά με τις εναλλαγές επεκτατικής-συσταλτικής πολιτικής. Επεκτατικές εξάρσεις σημειώθηκαν τις υποπεριόδους 1957-1960 και 1967-1973, οπότε τόσο η πιστωτική όσο και η δημοσιονομική πολιτική ήταν εξαιρετικά προωθητικές.

Το κύριο βάρος της επεκτατικής ώθησης επωμίσθηκε η πιστωτική πολιτική που υπήρξε περιοριστική μόνο τις χρονιές 1961 και 1965 (πίνακας 1). Η δημοσιονομική πολιτική, αν και ήταν μονίμως επεκτατική, υπήρξε παρ'όλα αυτά συγκρατημένη, δηλαδή δεν οδήγησε ποτέ σε υπέρρογκα ελλείμματα ως ποσοστό του ΑΕΠ (βλ. διάγραμμα). Από το 1957 μέχρι το 1973 ο τακτικός προϋπολογισμός είχε πλεόνασμα που χρηματοδοτούσε μαζί με τον εγχώριο και τον εξωτερικό δανεισμό τις δημόσιες επενδύσεις.

Ως προς τη νομισματική πολιτική, ο ρυθμός αύξησης της νομισματικής βάσης (NB) και της προσφοράς χρήματος (M1) υπήρξε ταχύτερος αυτού της αύξησης του ΑΕΠ, με εξαίρεση την περίοδο 1968-1970 και το 1973, οπότε ασκήθηκε περιοριστική νομισματική πολιτική (πίνακας 1). Η νομισματική πολιτική που ακολουθήθηκε υπήρξε συνετή. Αφενός λειτούργησε συνοδευτικά της πιστωτικής και δημοσιονομικής επέκτασης, αφετέρου λειτούργησε σταθεροποιητικά μέσω μιας συναλλαγματικής πολιτικής σταθερής ισοτιμίας με το δολλάριο, που μεταφραζόταν στο φαινόμενο της διαρκούς πραγματικής ανατίμησης του εγχώριου νομίσματος.

Όσον αφορά την πολιτική επιτοκίων, με τον περιορισμό του πληθωρισμού στις αρχές της δεκαετίας του 50 τα πραγματικά επιτόκια ανήλθαν, για να εκτιναχθούν στα ύψη το 1956. Οι ιδιωτικές αποταμιεύσεις που συγκεντρώνονταν από το παρατραπεζικό σύστημα έπρεπε να κατευθυνθούν στις εμπορικές τράπεζες. Τα υψηλά πραγματικά επιτόκια αποταμιεύσεων αποτελούσαν το κίνητρο τόσο για τον παραπάνω αναπροσανατολισμό, όσο και για περαιτέρω ενίσχυση της ιδιωτικής αποταμίευσης. Από το 1959 και ύστερα, τα

επιτόκια μειώθηκαν προοδευτικά, παραμένοντας όμως σε αισθητά υψηλότερα πραγματικά επίπεδα από αυτά των αναπτυγμένων χωρών².

1.2. Η Κεϋνσιανή Διάσταση της Μακροοικονομικής Πολιτικής

Από τα παραπάνω συνάγεται ότι με τη λήξη της περιόδου ανασυγκρότησης και σταθεροποίησης της οικονομίας, η δημοσιονομική και χρηματοπιστωτική πολιτική στην Ελλάδα ευθυγραμμίστηκαν προς την κατεύθυνση της μακροοικονομικής επέκτασης που θα τόνωνε την ανάπτυξη. Οι επεκτατικές μακροοικονομικές πολιτικές που εφαρμόστηκαν μετά το 1956 αποτελούν την *κεϋνσιανή διάσταση* της οικονομικής πολιτικής του αυταρχικού μεταπολεμικού ελληνικού κράτους.

Το είδος μακροοικονομικής πολιτικής που εφαρμόστηκε στην Ελλάδα μετά το 1956, συνίσταται στο συνδυασμό μιας απλόχερης πιστωτικής με μια συνετή δημοσιονομική επέκταση. Ειδικά η πιστωτική επέκταση δε χαρακτηρίζει μόνο την περίοδο μετά το 1956, αλλά υπήρξε η σταθερά της μακροοικονομικής πολιτικής από την απελευθέρωση μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 70, δεδομένου ότι η πιστωτική πολιτική μόνο κατ'εξαίρεση και συγκυριακά υπήρξε συστατική.

Ένα δεύτερο χαρακτηριστικό της μακροοικονομικής πολιτικής είναι ότι ταυτόχρονα με την προώθηση της ανάπτυξης μέσω της πιστωτικής και νομισματικής επέκτασης, επιδίωξε τη νομισματική σταθερότητα με κύριο μοχλό τη νομισματική πολιτική. Η σταθερότητα αυτή επιτεύχθηκε και με το παραπάνω, αλλά οφείλεται μάλλον στην ισορροπία του εξωτερικού ισοζυγίου πληρωμών, αποτέλεσμα της τεράστιας εισροής άδηλων πόρων και κεφαλαίων, και στη συγκράτηση του μοναδιαίου κόστους εργασίας, παρά τη συνετή μακροοικονομική διαχείριση.

Η διπλή αυτή στόχευση της μακροοικονομικής πολιτικής (ανάπτυξιακή ώθηση και νομισματική σταθερότητα), καθώς και ο συγκεκριμένος συνδυασμός πολιτικών που υιοθετήθηκε στη μεταπολεμική Ελλάδα, είναι απόλυτα συμβατοί με το "φιλελεύθερο κεϋνσιανισμό" που εφαρμόστηκε στις περισσότερες αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες μετά τον πόλεμο, σύμφωνα με τα προτάγματα της "κλασικο-κεϋνσιανής ορθοδοξίας". Στις περισσότερες χώρες του ΟΟΣΑ το μεγαλύτερο βάρος της μακροοικονομικής επέκτασης το σήκωσε η χρηματοπιστωτική πολιτική, ενώ ελάχιστες από αυτές τις χώρες παρουσίαζαν στις αρχές τις δεκαετίας του 70 δημοσιονομικά ελλείμματα πάνω από 2% του ΑΕΠ (OECD 1990).

2 Ο Ι. Παπαδάκης (1979), κάνοντας χρήση των εξισώσεων υποδείγματος τύπου IS-LM ισχυρίστηκε ότι - τα επιτόκια που καθόριζε το κράτος ήταν χαμηλά σε σχέση με το επιτόκιο ισορροπίας άρα δημιουργούσαν συνθήκες ανεπαρκούς προσφοράς χρηματικών μέσων. - η ανεπαρκής προσφορά χρηματικών μέσων κατά το μεγαλύτερο μέρος της περιόδου 1950-1975 εμπόδιζε τη μεγιστοποίηση του ρυθμού ανάπτυξης. - σε περίπτωση ελεύθερης διαμόρφωσής τους από τις δυνάμεις της αγοράς, η άνοδος των επιτοκίων δε θα είχε επιποδίες την αύξηση των επενδύσεων, διότι οι τελευταίες είναι ανελαστικές ως προς το επιτόκιο.

Αντίθετα ο Ξ. Ζολώτας (1964), παρουσιάζοντας τα αδιάθετα κεφάλαια των εμπορικών τραπεζών και του ΟΧΟΑ που προορίζονταν για τη χρηματοδότηση μακροπρόθεσμων βιομηχανικών επενδύσεων, υποστήριξε ότι η νομισματική και πιστωτική πολιτική όχι μόνο ανταποκρίθηκε, αλλά και πολλές φορές υπερέκαμψε την "απορροφητική ικανότητα" της ελληνικής οικονομίας.

Από τα στοιχεία αυτά που όμως αφορούν μόνο την περίοδο 1956-1963, συνάγεται ότι στο δεδομένο ύψος επιτοκίων το πρόβλημα προερχόταν από την πλευρά της ζήτησης και όχι από αυτήν της προσφοράς. Άρα στην περίπτωση που οι επενδύσεις της περιόδου δεν ήταν πλήρως ανελαστικές ως προς το επιτόκιο, η ενδεδειγμένη πολιτική για την αύξηση της απορροφητικότητας των αδιάθετων τραπεζικών κεφαλαίων θα ήταν η μείωση και όχι η αύξηση των επιτοκίων.

Επιπλέον, και άλλες αναπτυσσόμενες χώρες ακολούθησαν παρόμοιες με την Ελλάδα πολιτικές που αποσκοπούσαν στο να προωθήσουν την ανάπτυξη διατηρώντας παράλληλα νομισματική σταθερότητα. Το Μεξικό, ύστερα από μια εικοσαετία πληθωριστικής ανάπτυξης, υποτίμησε το εθνικό του νόμισμα το 1954 και υιοθέτησε μια πολιτική νομισματικής σταθερότητας που διάρκεσε μέχρι το 1970 (Thomson J. 1979). Ίδιες αλλαγές έγιναν ακριβώς την ίδια εποχή και στην Ταϊβάν και στην αρχή της δεκαετίας του 60 στη Ν. Κορέα (Little I. 1979). Σ'όλες τις παραπάνω χώρες, όπως και στην Ελλάδα, τα πραγματικά επιτόκια διατηρήθηκαν σε υψηλότερα επίπεδα από αυτά των αναπτυσσόμενων χωρών με σκοπό να ενθαρρύνουν την εγχώρια αποταμίευση και να αποθαρρύνουν τη διαρροή κεφαλαίων στο εξωτερικό.

Σ'αυτό ακριβώς το σημείο εντοπίζεται και η πρώτη "παρέκκλιση" της ελληνικής μακροοικονομικής πολιτικής σε σχέση με αυτή που εφαρμόστηκε στις αναπτυσσόμενες καπιταλιστικές χώρες και προέρχεται από τη διαφορετική λειτουργία της αγοράς χρήματος σε αναπτυσσόμενες και αναπτυσσόμενες χώρες. Όπως ήδη αναφέραμε, τα επιτόκια καταθέσεων στην Ελλάδα παρέμειναν υψηλά λόγω ανεπάρκειας της ιδιωτικής αποταμίευσης και καθορίζονταν μαζί με τα επιτόκια δανεισμού με διοικητικό τρόπο. Κι αυτό γιατί ούτε η μονεταριστική ποσοτική θεωρία του χρήματος, ούτε η κείνσωνιανή θεωρία του τόκου ανταποκρίνεται στις συνθήκες των αναπτυσσόμενων χωρών (Ζολώτας Ξ. 1964).

Αυτό όμως που διαφοροποιεί καθοριστικά την περίπτωση της μεταπολεμικής Ελλάδας από αυτή των αναπτυσσόμενων οικονομιών δεν είναι η λειτουργία της αγοράς χρήματος, αλλά η πρόσκρουση της κοινωνικής φιλοσοφίας του Κέυνς στις οικονομικές και κοινωνικές δομές της χώρας και στο αυταρχικό πολιτικό της καθεστώς. Η λογική του κοινωνικού συμβολαίου, η αναγόρευση του μισθού σε καθοριστικό στοιχείο της ζήτησης και η κεντρικότητα του στόχου της πλήρους απασχόλησης δεν είναι συμβατές με τη διαδικασία εκβιομηχάνισης και τους ταξικούς συσχετισμούς δύναμης στις αναπτυσσόμενες οικονομίες, όπως ήταν η ελληνική μετά τον πόλεμο.

2. Η Πολιτική Εισοδημάτων και οι Κοινωνικές Συνιστώσες της Τελικής Ζήτησης

Η πολιτική εισοδημάτων³ διατηρεί ένα ιδιαίτερο καθεστώς μεταξύ των κρατικών οικονομικών πολιτικών. Τοποθετείται στις παρυφές της μακροοικονομικής πολιτικής, αν και θα έπρεπε να αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο της τελευταίας. Κι αυτό γιατί από τις σχέσεις διανομής του εισοδήματος που αυτή ρυθμίζει, επηρεάζεται σημαντικά η τελική ζήτηση στην οικονομία για προϊόντα και υπηρεσίες. Η πολιτική εισοδημάτων συνδέεται στενά με την πολιτική τιμών, διότι οι αγροτικές τιμές είναι καθοριστικές συνιστώσες του αγροτικού εισοδήματος.

3. Χρησιμοποιούμε εδώ τον όρο "πολιτική εισοδημάτων" και όχι "εισοδηματική πολιτική" γιατί ο τελευταίος έφτασε να ταυτίζεται αποκλειστικά με την πολιτική μισθών.

2.1. Η Εξέλιξη του Εργατικού και του Αγροτικού Εισοδήματος

Το ελληνικό μεταπολεμικό κράτος επέδειξε εξαιρετικά έντονη παρέμβαση στη ρύθμιση των εισοδημάτων των λαϊκών τάξεων και κυρίως αυτών της εργατικής τάξης και της αγροτιάς. Ο χαρακτήρας αυτής της παρέμβασης ήταν αυταρχικός και κορπορατιστικός (Μαυρογορδάτος Γ. 1988, Karamessini M. 1992) λόγω της άμεσης ανάμιξης της κυβέρνησης στη διαδικασία καθορισμού των μισθών και στη λεπτομερειακή ρύθμιση όλων των ζητημάτων που αφορούσαν την αγροτιά και λόγω του έμμεσου ελέγχου που ασκούσε το κράτος στο συνδικαλιστικό κίνημα και στις επαγγελματικές οργανώσεις των αγροτών.

Στις ώριμες καπιταλιστικές οικονομίες ο μισθός είναι το θεμελιώδες συστατικό στοιχείο της καταναλωτικής ζήτησης, δεδομένου ότι η μισθωτή εργασία εκτείνεται στη συντριπτική πλειοψηφία του ενεργού πληθυσμού. Αντίθετα στις αναπτυσσόμενες οικονομίες, το βάρος που κατέχει τόσο η γεωργική απασχόληση όσο και η αυτοαπασχόληση στις πόλεις είναι πολύ μεγάλο. Αρα τα χρηματικά εισοδήματα των αγροτικών νοικοκυριών και των επαγγελματιοποιημένων αποτελούν σημαντικό συστατικό στοιχείο της καταναλωτικής ζήτησης. Αυτή είναι η διαφορά που επέτρεψε τη μείωση ή την καθήλωση του εργατικού εισοδήματος στα πρώτα στάδια εκβιομηχάνισης, ακόμα και σε αναπτυξιακά μοντέλα χωρών που στήριξαν τη βιομηχανική τους δυναμική κυρίως στην εσωτερική αγορά.

Η περίπτωση της χώρας μας εμπίπτει καθαρά στο παραπάνω σχήμα. Όπως στο σύνολο των αναπτυσσόμενων χωρών, έτσι και στη μεταπολεμική Ελλάδα οι συνταγές του Κέυνς για αναδιανομή του εισοδήματος προς όφελος των λαϊκών τάξεων ως μέσο τόνωσης της οικονομικής δραστηριότητας δε βρήκαν καμιά απήχηση και εφαρμογή, λόγω μιας ριζικά διαφορετικής οικονομικής και κοινωνικής πραγματικότητας. Παρ'όλα αυτά, θα ήταν λάθος να υποστηριχθεί ότι οι λαϊκές τάξεις δεν επωφελήθηκαν από τους καρπούς της ανάπτυξης.

Μετά από μια σημαντική μείωση του μέσου μισθού κατά 24% μεταξύ 1947-1950 (Βεργόπουλος Κ. 1978), έκτοτε το εργατικό εισόδημα σε πραγματικούς όρους αυξανόταν σταθερά. Μεταξύ 1950 και 1972 το πραγματικό κατώτατο ανδρικό ημερομίσθιο αυξανόταν κατά 4,6% το χρόνο, ενώ το μέσο ημερομίσθιο στη μεγάλη βιομηχανία αυξανόταν κι αυτό συνεχώς αλλά με ρυθμό αισθητά χαμηλότερο από αυτόν της παραγωγικότητας της εργασίας. Τα στατιστικά στοιχεία για την περίοδο μετά το 1960 αποδεικνύουν μάλιστα μια τάση σταθερής απόκλισης των δύο ρυθμών, γεγονός που ισοδυναμεί με αύξηση του βαθμού εκμετάλλευσης της εργατικής δύναμης. Την ίδια περίοδο στις αναπτυσσόμενες χώρες η παραπάνω απόκλιση ήταν ασήμαντη είτε υπέρ είτε εις βάρος των πραγματικών μισθών.

Η ελληνική αγροτιά, που αποτελείται ως γνωστό στη συντριπτική της πλειοψηφία από μικροϊδιοκτήτες, ήταν η τάξη που επωφελήθηκε λιγότερο από τη μεταπολεμική ανάπτυξη. Παρ'όλα αυτά, η αγροτική πολιτική της περιόδου πολύ απέχει από το να επιδιώξει το "Εξουμισμό" της. Το αγροτικό εισόδημα βελτιώθηκε, αν και με μικρότερους ρυθμούς από αυτό του αστικού τομέα της οικονομίας. Δηλαδή η εκπτώχευση της αγροτιάς ήταν σχετική και όχι απόλυτη και οφείλεται κυρίως στη διαφορά ρυθμού αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας μεταξύ αστικού και αγροτικού τομέα, θέση που υποστήριξε πρώτος ο Ν. Μουζέλης (1978).

Η διαμόρφωση του αγροτικού εισοδήματος συναρτάται ευθέως με το ζήτημα της μεταφοράς οικονομικού πλεονάσματος μεταξύ αγροτικού και αστικού τομέα. Το κράτος παρενέβη ποικιλοτρόπως στους μηχανισμούς μεταφοράς πλεονάσματος με ένα σύνολο εργαλείων. Το είδος της κρατικής παρέμβασης, που θα εξετάσουμε παρακάτω αποδεικνύει τον οικονομικό και πολιτικό ρόλο της αγροτιάς στο μεταπολεμικό ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό.

Ενας πρώτος μηχανισμός μεταφοράς πλεονάσματος είναι η διαμόρφωση των σχετικών τιμών αγροτικών και βιομηχανικών προϊόντων. Ενας πλατιά διαδεδομένος μύθος, που υποστηρίχθηκε από τη συντριπτική πλειοψηφία των Ελλήνων θεωρητικών της ανάπτυξης και των ειδικών της αγροτικής οικονομίας, είναι ότι η φτώχεια της ελληνικής αγροτιάς οφειλόταν κυρίως στη χειροτέρευση των όρων εμπορίου των αγροτικών έναντι των βιομηχανικών προϊόντων. Κάτι τέτοιο όμως δεν ίσχυσε συνολικά την περίοδο 1951-1974, παρά μόνο ανεπαίσθητα μεταξύ 1956-1961 (πίνακες 2 και 3). Το γενικότερο συμπέρασμα για το σύνολο της μεταπολεμικής περιόδου είναι ότι η εξέλιξη των σχετικών τιμών διαμορφώθηκε υπέρ των αγροτικών προϊόντων⁴.

Και άλλες όμως ενδείξεις καθιστούν πολύ πιο περίπλοκη τη σχέση του αστικού με τον αγροτικό τομέα κατά τη μεταπολεμική περίοδο ανάπτυξης και εκβιομηχάνισης και καθιστούν προβληματική τη θέση της "απόλυτης εξαθλίωσης" του αγρότη (Βεργόπουλος Κ. 1975). Παραθέτουμε λοιπόν τα εξής στοιχεία :

Αμέσως μετά τον πόλεμο επανήλθε σε ισχύ το προπολεμικό σύστημα στήριξης των τιμών των αγροτικών προϊόντων⁵ με στόχο τόσο την αύξηση της γεωργικής παραγωγής όσο και την προστασία του αγροτικού εισοδήματος. Μέχρι το 1967, η αγροτική πολιτική προστάτευε το εισόδημα του παραγωγού με υψηλές τιμές παρέμβασης, δασμολογική προστασία, άδειες εισαγωγής κλπ. Οι τιμές συγκέντρωσης, εξαγοράς ή παράδοσης υπερέβαιναν τις τιμές τόσο της διεθνούς όσο και της εγχώριας αγοράς, κυρίως όσον αφορά τα προϊόντα για τα οποία επιδιώκονταν αυτάρκεια (σιτηρά, ζάχαρη, ελαιόλαδο, γαλακτοκομικά)⁶. Οι διαφορές μεταξύ τιμών παρέμβασης και αγοραίων τιμών επιβάρυναν τον κρατικό προϋπολογισμό. Από το 1967 εφαρμόστηκε νέα πολιτική τιμών, σύμφωνα με την οποία οι τιμές παρέμβασης ευθυγραμμίζονταν με τις προβλεπόμενες διεθνείς ή εοκικές τιμές, αλλά πάνω τους προστίθενταν οι επιδοτήσεις παραγωγής που αποσκοπούσαν είτε στην κάλυψη του κόστους παραγωγής και άρα στην προστασία του αγροτικού εισοδήματος είτε στην ενθάρρυνση της παραγωγής συγκεκριμένων προϊόντων (OECD 1973).

Οι κρατικές μεταβιβάσεις προς τον αγροτικό τομέα δεν εξαντλούνταν στο μηχανισμό στήριξης των τιμών και στις επιδοτήσεις της παραγωγής. Επαιρναν πλήθος άλλων

4. Οι επισημάνσεις που κάνουμε αφορούν το σύνολο του αγροτικού τομέα και δεν αντικαθκουν με την καθήλιωση των τιμών που ίσχυσε για ορισμένα προϊόντα σε κάποιες περιόδους (π.χ. για τις τιμές του σταριού στα τέλη της δεκαετίας του 50 και στις αρχές της δεκαετίας του 60, όπως και τα πρώτα χρόνια της χούντας) και που είχε αρνητικές συνέπειες στο εισόδημα μεγαλύτερων ή μικρότερων μερίδων της αγροτιάς.

5. Στην αρχές της δεκαετίας του 50 οι τιμές στήριξης αφορούσαν μόνο το σιτάρι, τον καπνό και τη σταφίδα. Αργότερα, επεκτάθηκαν και σε άλλα δημητριακά (ρύζι, κριθάρι, καλαμπόκι), στο ελαιόλαδο, τις ντομάτες και το γάλα, ενώ από το 1959/60 θερμοθετήθηκαν και άμεσες επιδοτήσεις παραγωγής για το βαμβάκι, τις ζωτροφές, τα εξαγωγήματα φρούτα και την κρεοτοπαραγωγή (Coutsouraris G. Westebbe R et al 1965, OECD 1973).

6. Ας σημειωθεί ότι η έλλειψη τιμών παρέμβασης στην παραγωγή κρέατος είναι υπεύθυνη για το τεράστιο εξωτερικό έλλειμμα που υπάρχει μέχρι σήμερα στον τομέα.

μορφών όπως η επιδότηση των εισροών της αγροτικής παραγωγής (αγορά μηχανημάτων, επιλεγμένων σπόρων και ζώων, λιπασμάτων, δημιουργία εγκαταστάσεων κλπ.), η επιδότηση συγκεκριμένων τύπων καλλιεργειών και των επιτοκίων των αγροτικών δανείων, η χρηματοδότηση της, έστω πενιχρής, αγροτικής κοινωνικής ασφάλισης από τη φορολογία των εισοδημάτων του αστικού τομέα, η διαγραφή των αγροτικών χρεών⁷ κλπ. Οι διάφορες μεταβιβάσεις πόρων προς την αγροτική οικονομία εκ μέρους του κράτους ανέρχονταν το 1970 σε 13,3% της ακαθάριστης αγροτικής προστιθέμενης αξίας (Μυλωνάκη Δ. 1984).

Συγκεκριμένα, οι τιμές παρέμβασης, οι επιδοτήσεις και οι κάθε λογής μεταβιβάσεις προς τον αγροτικό τομέα αποσκοπούσαν: - στην εθνική αυτάρκεια στα βασικά είδη διατροφής, που η εισαγωγή τους έπρεπε να αποφευχθεί, δεδομένης της αδυναμίας εξαγωγής βιομηχανικών προϊόντων - στην προώθηση των αγροτικών εξαγωγών για τη χρηματοδότηση των εξωτερικού ελλείμματος των βιομηχανικών προϊόντων - στην ενίσχυση της παραγωγικότητας και των στρεμματικών αποδόσεων, ώστε να διατηρούνται τα βασικά είδη διατροφής και οι αγροτικές πρώτες ύλες σε χαμηλές τιμές - στη νομιμοποίηση της πολιτικής εξουσίας σε περιόδους πολιτικής αστάθειας, αναταραχής ή όξυνσης των διεκδικήσεων.

Αντίστροφα, υπήρχαν ροές αγροτικού πλεονάσματος προς την κατεύθυνση του αστικού τομέα, που συντελούνταν τόσο μέσω του αγροτικού δανεισμού και του εμπορικού κέρδους όσο και με το μη υπολογισμό της αφανούς εργασίας και του συνόλου των εξόδων αναπαραγωγής των μελών του αγροτικού νοικοκυριού κατά τη διαμόρφωση των αγροτικών τιμών (μηχανισμός της άνισης ανταλλαγής).

Δεδομένου ότι ο ακριβής προσδιορισμός του ισοζυγίου ροής του οικονομικού πλεονάσματος μεταξύ αστικού και αγροτικού τομέα της οικονομίας απαιτεί μια εξαιρετικά περίπλοκη προσπάθεια, που προσκρούει σε εμπειρικές και μεθοδολογικές δυσκολίες (π.χ. καθορισμός τιμών παραγωγής), το μόνο που μπορούμε να υποστηρίξουμε με βεβαιότητα, μετά από την προηγηθείσα ανάλυση, είναι ότι η έντονα παρεμβατική και προστατευτική αγροτική πολιτική στη μεταπολεμική περίοδο δεν αποσκοπούσε με κανένα τρόπο στην εξαθλίωση της ελληνικής αγροτιάς.

Ετσι η πολιτική αυτή, ενώ δεν εμπόδισε τη σχετική εκπύχωση της αγροτιάς και τη μαζική αγροτική έξοδο, όμως συνετέλεσε στο να διατηρηθεί στην Ελλάδα ένας αγροτικός τομέας που, όχι μόνο είναι ο μεγαλύτερος των χωρών του ευρωπαϊκού Νότου, αλλά είναι και μεγαλύτερος από το μέσο όρο των αναπτυσσόμενων χωρών ενδιάμεσου κατά κεφαλήν εισοδήματος, με βάση τις κατατάξεις της Διεθνούς Τράπεζας (World Bank 1991).

2.1. Καταναλωτική Ζήτηση και Λαϊκά Εισοδήματα

Μια από τις μεγάλες προκλήσεις για το μελετητή της μεταπολεμικής ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας, είναι το να εξηγήσει το φαινόμενο της θεαματικής αύξησης της πραγ-

7. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι δικτατορίες του Μεταξά και του Παπαδόπουλου είχαν χρησιμοποιήσει το ίδιο μέσο -την ομοσχεσία- για τον ίδιο σκοπό -την πολιτική νομιμοποίηση.

ματικής κατά κεφαλήν ιδιωτικής κατανάλωσης. Ο μέσος ετήσιος ρυθμός αύξησης μεταξύ 1960-1973 ήταν 6,2%, έναντι 3,8% κατά μέσο όρο στις χώρες του ΟΟΣΑ⁸. Το φαινόμενο αυτό φαντάζει ακόμα πιο εντυπωσιακό, όταν λάβει κανείς υπόψη του ότι η κατανάλωση των υψηλών εισοδηματικών τάξεων αδυνατεί να το ερμηνεύσει, δεδομένου ότι η ανισοκατανομή του εισοδήματος στη μεταπολεμική Ελλάδα ήταν αισθητά μικρότερη από αυτή σε άλλες αναπτυσσόμενες χώρες (πχ. Βραζιλία, Μεξικό).

Είπαμε ήδη παραπάνω ότι η αγροτιά βελτίωσε μεν το εισόδημά της αλλά με σχετικά αργό ρυθμό και ότι υπήρξε η πιο αδικημένη κοινωνική τάξη σε σχέση με τη διανομή των ωφελειών της μεταπολεμικής ανάπτυξης. Από την άλλη πλευρά, τα πραγματικά εργατικά εισοδήματα αυξανόνταν συνεχώς, όμως με ρυθμό κατώτερο από αυτόν της κατά κεφαλήν ιδιωτικής κατανάλωσης και συνεπώς δεν αποτελούσαν τη δυναμικότερη συνιστώσα της τελευταίας. Ετσι, μπορεί ο μέσος πραγματικός μισθός στο σύνολο της οικονομίας να αυξανόταν μεταξύ 1961-1972 κατά 6,4% ετήσια έναντι 4,5% στις χώρες της σημερινής Ευρωπαϊκής Ένωσης⁹, αλλά ο μέσος μισθός συμπεριλαμβάνει εκτός από το εργατικό εισόδημα και τις αμοιβές κατηγοριών μισθωτών που ανήκουν στη λεγόμενη νέα μικροαστική τάξη.

Σχετικά με τα εισοδήματα των παραδοσιακών μικροαστικών στρωμάτων (επαγγελματιοβιοτέχνες, μικροεργοδότες) αναφέρουμε ενδεικτικά ότι το εισόδημα των αυτοαπασχολούμενων στη μεταποίηση ήταν παραπλήσιο αυτού των εργατών στη μεγάλη βιομηχανία και ακολουθούσε πιστά την εξέλιξη του μέσου μισθού στην τελευταία. Η ίδια αναλογία ως προς το ύψος και την εξέλιξη του εισοδήματος παρατηρήθηκε και μεταξύ αγροτών και εργατικού προσωπικού στις μικρές επιχειρήσεις του μεταποιητικού τομέα (Λινάρδος-Ρυλμόν Π. 1992).

Το κλειδί της ερμηνείας για την εντυπωσιακή αύξηση της κατά κεφαλήν ιδιωτικής κατανάλωσης στη μεταπολεμική Ελλάδα βρίσκεται κατά συνέπεια στην επέκταση των νέων μικροαστικών στρωμάτων στις πόλεις γύρω από το δημόσιο τομέα και τις τράπεζες και στην ενίσχυση των εισοδημάτων των λαϊκών τάξεων από την εισροή *άδελων πόρων*. Ναυτικοί και μετανάστες, προερχόμενοι στη συντριπτική τους πλειοψηφία από λαϊκά στρώματα, διέυρυναν το οικογενειακό εισόδημα και την εσωτερική αγορά, δίδοντας κατ'αυτό τον τρόπο κινητήρια ώθηση στην εκβιομηχάνιση.

Η ζήτηση για κατοικία υπήρξε η σημαντικότερη συνιστώσα της λαϊκής ζήτησης για διαρκή καταναλωτικά αγαθά, ενώ ο κλάδος της οικοδομής αποτέλεσε έναν από τους βασικότερους μοχλούς του ελληνικού μοντέλου εκβιομηχάνισης.

3. Μακροοικονομική Επέκταση χωρίς Κοινωνικό Συμβόλαιο

Συνεξετάζοντας τη μακροοικονομική με την εισοδηματική πολιτική, γίνεται φανερό η κύρια ιδιαιτερότητα εφαρμογής του κεύσινανισμού στη μεταπολεμική Ελλάδα. Αν η μακροοικο-

8. Η Ελλάδα έρχεται τρίτη στη σειρά μετά την Ισπανία (7,5%) και την Πορτογαλία (6,5%) και έπεται με αμελητέα διαφορά η Ισπανία (6,1%) (OECD 1991).

9. Ο ρυθμός αυτός πραγματικής αύξησης έρχεται τρίτος στη σειρά μετά από τους αντίστοιχους της Ισπανίας (7,2%) και της Πορτογαλίας (6,6%) για την ίδια περίοδο (στοχεία Eurostat που δημοσιεύονται στο Economie Européenne).

νομική επέκταση μέσω κυρίως της πιστωτικής και δευτερευόντως της δημοσιονομικής πολιτικής, αποτελούσε την κείνσιανή διάσταση της οικονομικής πολιτικής, η ιδιαιτερότητά της έγκειται στην έλλειψη κοινωνικού συμβολαίου μεταξύ κράτους, κεφαλαίου και εργασίας που να τη συνοδεύει.

Στις αναπτυσσόμενες χώρες το κοινωνικό αυτό συμβόλαιο ίσχυε λίγο ή πολύ παντού, ανεξάρτητα από το αν οι κυβερνήσεις που βρίσκονταν στην εξουσία ήταν φιλελεύθερου, χριστιανοδημοκρατικού ή σοσιαλδημοκρατικού τύπου. Το συμβόλαιο αυτό μεταφραζόταν σε μια διαρκή αύξηση των μισθών με ρυθμό παράλληλο με αυτόν της παραγωγικότητας της εργασίας και με επέκταση του κοινωνικού κράτους. Αυτό εξασφάλισε τη συνεχή αύξηση της καταναλωτικής ζήτησης της εργατικής τάξης (μαζική κατανάλωση) και δημιούργησε τις προϋποθέσεις μιας άνευ προηγουμένου οικονομικής μεγέθυνσης και ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων.

Από την άποψη αυτή είναι ιδιαίτερα εντυπωσιακό το ότι στην Ελλάδα η κατά κεφαλήν ιδιωτική κατανάλωση αυξανόταν με γρηγορότερο ρυθμό απ'ότι στις αναπτυσσόμενες χώρες, με κύρια συνιστώσα την κατανάλωση των λαϊκών στρωμάτων και χωρίς την ύπαρξη ανάλογου κοινωνικού συμβολαίου. Τελικά το εντυπωσιακό αυτό φαινόμενο, που σημειώθηκε και στην Ισπανία και Πορτογαλία, ερμηνεύεται με την εισροή του μεταναστευτικού και του ναυτικού συναλλάγματος που ενίσχυσε τα λαϊκά εισοδήματα και με τη διόγκωση των νέων μικροαστικών στρωμάτων και του εισοδήματός τους.

Επίσης μια άλλη διάσταση του φαινομένου δεν πρέπει να υποτιμάται. Η εισροή των άδηλων πόρων ενισχύοντας κυρίως τα αγροτικά και τα εργατικά νοικοκυριά συνετέλεσε στον περιορισμό της ανισοκατανομής του εισοδήματος και στην αργή μεν αλλά σταθερή "μικροαστικοποίηση" του καταναλωτικού τους προτύπου. Αυτό ακριβώς διαφοροποιεί τις χώρες του ευρωπαϊκού Νότου από τις Νέες Βιομηχανικές Χώρες της Λατινικής Αμερικής, που στήριξαν την επέκταση της εγχώριας αγοράς τους αποκλειστικά στη ζήτηση των νέων μικροαστικών στρωμάτων και δημιούργησαν ένα τεράστιο χάσμα μεταξύ πλούσιων και φτωχών.

Ο Κ. Βεργόπουλος (1986) πρώτος ορθά ερμήνευσε τη θεαματική αύξηση της ιδιωτικής κατανάλωσης με την εισροή άδηλων πόρων και την *κοινωνική συμμαχία* κεφαλαίου και νέων μεσαίων στρωμάτων, χωρίς όμως να αναφέρεται στην επέκταση και το ρόλο των νέων μικροαστικών στρωμάτων. Ο ίδιος μιλάει επίσης για την εφαρμογή ενός ιδιότυπου "νεοκλασικού κείνσιανισμού" που συνδύαζε την υπερβολική ρευστότητα και υπερχρηματοδότηση με τεχνικές μετατροπής των συναλλαγματικών ροών σε χρηματικά διαθέσιμα, ούτως ώστε να διασφαλίζεται η νομισματική σταθερότητα.

Πέρα από το ζήτημα της επιτυχημένης ή μη επιλογής του όρου "νεοκλασικός κείνσιανισμός", ο παραπάνω συγγραφέας αφήνει μια ασάφεια ως προς το τί ακριβώς εννοεί. Δηλαδή δε μιλάει ευθέως για τη μετατροπή του συναλλάγματος σε δραχμές με βάση ένα υπερτιμημένο εθνικό νόμισμα, που λειτουργούσε αντιπληθωριστικά, σε αντιστάθμισμα του φαινομένου υπερχρηματοδότησης των επιχειρήσεων που λειτουργούσε πληθωριστικά. Οι δύο αυτοί μηχανισμοί είναι διακριτοί και συνδέονται ως προς τις επιπτώσεις τους στην προσφορά χρήματος.

Αυτό που παραπάνω αποκαλέσαμε κείνσιανή διάσταση της οικονομικής πολιτικής έχει να κάνει με το δεύτερο μηχανισμό. Όσον αφορά τον πρώτο, ήδη αναφέραμε στο πρώτο μέρος ότι η ισορροπία του ισοζυγίου εξωτερικών πληρωμών, λόγω της θεαματικής αύξησης των άδηλων πόρων και της εισροής κεφαλαίων, ήταν θεμελιακός παράγοντας νομισματικής σταθερότητας στη μεταπολεμική περίοδο και κυρίως μετά την κρίση του ισοζυγίου πληρωμών το 1956/57.

Συμπεράσματα

Με τη χρήση του όρου "κείνσιανισμός" σ'αυτή την ανακοίνωση δεν επιδιώξαμε να παραπέμψουμε σ'ένα ανύπαρκτο κράτος πρόνοιας στη μεταπολεμική Ελλάδα, αλλά να χαρακτηρίσουμε τη μακροοικονομική πολιτική στην μετά το 1956, που υπήρξε συστηματικά και μόνιμα επεκτατική. Υποστηρίξαμε στη συνέχεια ότι η ιδιαιτερότητα εφαρμογής του κείνσιανισμού, υπ'αυτή την έννοια, στην Ελλάδα μεταξύ 1956-1973 συνοψίζεται στην ανυπαρξία ενός κοινωνικού συμβολαίου σύμφωνου με το πνεύμα και τη φιλοσοφία της "Γενικής Θεωρίας", που θα συνόδευε τη μακροοικονομική επέκταση. Το επίπεδο ανάπτυξης και ο συγκεκριμένος ταξικός συσχετισμός δύναμης που προέκυψε με την έκβαση του εμφυλίου πολέμου απέκλειαν κάτι τέτοιο.

Η ανυπαρξία ενός τέτοιου κοινωνικού συμβολαίου, που θεμελίωσε το φαινόμενο της μαζικής κατανάλωσης και το κράτος πρόνοιας στις αναπτυγμένες χώρες, αποτελεί το σημείο εκκίνησης για την ερμηνεία της ταχύτερης αύξησης της κατά κεφαλήν ιδιωτικής κατανάλωσης στη μεταπολεμική Ελλάδα απ'ότι στις αναπτυγμένες χώρες. Το εντυπωσιακό αυτό φαινόμενο οφείλεται, αφενός, στην επέκταση των νέων μικροαστικών στρωμάτων γύρω από το δημόσιο τομέα και τις τράπεζες και, αφετέρου, στην εισροή μεταναστευτικού και ναυτιλιακού συναλλάγματος που ενίσχυσε το εισόδημα της εργατικής τάξης και της αγροτιάς. Αντανακλά τη συμμαχία των μικροαστικών στρωμάτων με το κεφάλαιο, τη θέση της χώρας στο διεθνή καταμερισμό της εργασίας και την "εξαγωγή" των κοινωνικών της αντιθέσεων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βεργόπουλος Κ. (1975), *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα*, Εξάντας, Αθήνα.
 Βεργόπουλος Κ. (1978), *"Η συγκρότηση της νέας αστικής τάξης, 1944-1952"*, συμπόσιο *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950*, Θεμέλιο, Αθήνα 1984.
 Βεργόπουλος Κ. (1986), *Η απο-ανάπτυξη σήμερα*, Εξάντας, Αθήνα.
 Candiilis W.O. (1968), *The economy of Greece, 1944-66. Efforts for Stability and Development*, F.Praeger Pub, N.Y.
 Coutsoumaris G., Westebbe R. et al. (1965), *Analysis and Assessment of the Economic Effects of the U.S. PL 480 Program in Greece*, Center of Planning and Economic Research, Athens.

- Halikias D. (1978), *Money and Credit in a Developing Economy. The Greek Case*, New York Press, N.Y.
- Keynes J.M. (1936), *The General Theory of Employment, Interest and Money* (ed. française), Payot, Paris 1969.
- Kurihara K. (1959), *The Keynesian Theory of Economic Development*, Allen and Unwin Ltd., London.
- Karamessini M. (1992), *Flexibilité du travail et restructuration du capital en Grèce dans les années 80: la crise du modèle de développement et l'enjeu de la flexibilité*, These de doctorat, Université de Paris VII.
- Λινάρδος-Ρυλιμόν Π. (1992), *Εργατικές αμοιβές και συσσώρευση κεφαλαίου στη μεταπολεμική Ελλάδα*, Εξάντας, Αθήνα.
- Little I. (1979), "An Economic Reconnaissance", στο W. Galenson (ed.), *Economic Growth and Structural Change in Taiwan. The postwar Experience of the Republic of China*, Cornell University Press, Ithaca, London.
- Mattick P. (1969), *Marx and Keynes. The limits of the mixed economy* (ελλην. έκδ.), Οδυσσέας, Αθήνα 1978.
- Μαυροκορδάτος Γ. (1988), *Μεταξύ Πιτυοκάμπη και Προκρούστη. Οι επαγγελματικές οργανώσεις στη σημερινή Ελλάδα*, Οδυσσέας, Αθήνα.
- Μουζέλης Ν. (1978), *Νεοελληνική κοινωνία: όψεις υπανάπτυξης*, Εξάντας, Αθήνα.
- Μυλωνάκη Δ. (1984), "Κράτος και οικογενειακή εκμετάλλευση: η αγροτική πολιτική ως παράγοντας διεύρυνσης και ιδιοποίησης του αγροτικού πλεονάσματος από τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής", στο *Οικονομία και αγροτικός τομέας*, Α.Τ.Ε., Αθήνα 1986.
- OECD (1973), *Agricultural Policy in Greece*, Paris.
- OECD (1990), *Economic Outlook* n0 48, Paris.
- OECD (1991), *Historical Statistics 1960-1989*, Paris.
- Παπαδάκης Ι. (1979), *Χρήμα και οικονομική δραστηριότητα: η ελληνική εμπειρία 1950-1975*, IOBE, Αθήνα.
- Thomson J. (1979), *Inflation, Financial Markets and Economic Development. The Experience of Mexico*, Jai Press Inc., Greenwich, Connecticut.
- World Bank (1991), *World Development Report*.
- Ζολώτας Ξ. (1950), *Νομισματικόν πρόβλημα και ελληνική οικονομία*, Παπαζήσης, Αθήνα.
- Ζολώτας Ξ. (1964), *Νομισματική ισορροπία και οικονομική ανάπτυξις. Η ελληνική οικονομία κατά την τελευταίαν δεκαεπταετίαν: προβλήματα και προοπτικά*, Τράπεζα Ελλάδος, Αθήνα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1: ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΙΣΤΩΤΙΚΗ ΕΠΕΚΤΑΣΗ
μέσες ετήσιες αυξήσεις πέραν της αυξήσεως του ΑΕΠ

	% ΝΒ. *-% ΑΕΠ	%Μ1-% ΑΕΠ	%Πιστώσεις -% ΑΕΠ
1951-55	5,4	7,7	42
1956	-0,2	-3,1	10,7
1957-60	11,6	10,3	13,4
1961-67	5,6	5,3	5,9
1968-70	-6,2	-3,3	19,2
1971-72	7,5	5,3	21,7
1973	-9,0	-7,3	19,4

* ΝΒ = Νομισματική Βάση

Πηγή: Τράπεζα Ελλάδος.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2: ΑΠΟΛΑΜΒΑΝΟΜΕΝΕΣ ΚΑΙ ΚΑΤΑΒΑΛΛΟΜΕΝΕΣ ΤΙΜΕΣ ΠΑΡΑΓΩΓΟΥ

Δείκτες (έτος βάσης των επιλεγμένων περιόδων = 100)

Περίοδοι	Απολαμβανόμενες	Καταβαλλόμενες	
		είδη γεωργ. προέλ.	είδη βιομηχ. προελ.
1951-56	151,2	135,5	120,0
1956-61	100,2	101,1	100,6
1951-61	151,5	137,0	120,8

Πηγή: ΑΤΕ, Ετήσιοι ισολογισμοί.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3: ΑΠΟΛΑΜΒΑΝΟΜΕΝΕΣ ΚΑΙ ΚΑΤΑΒΑΛΛΟΜΕΝΕΣ ΤΙΜΕΣ ΠΑΡΑΓΩΓΟΥ

Δείκτες (έτος βάσης των επιλεγμένων περιόδων = 100)

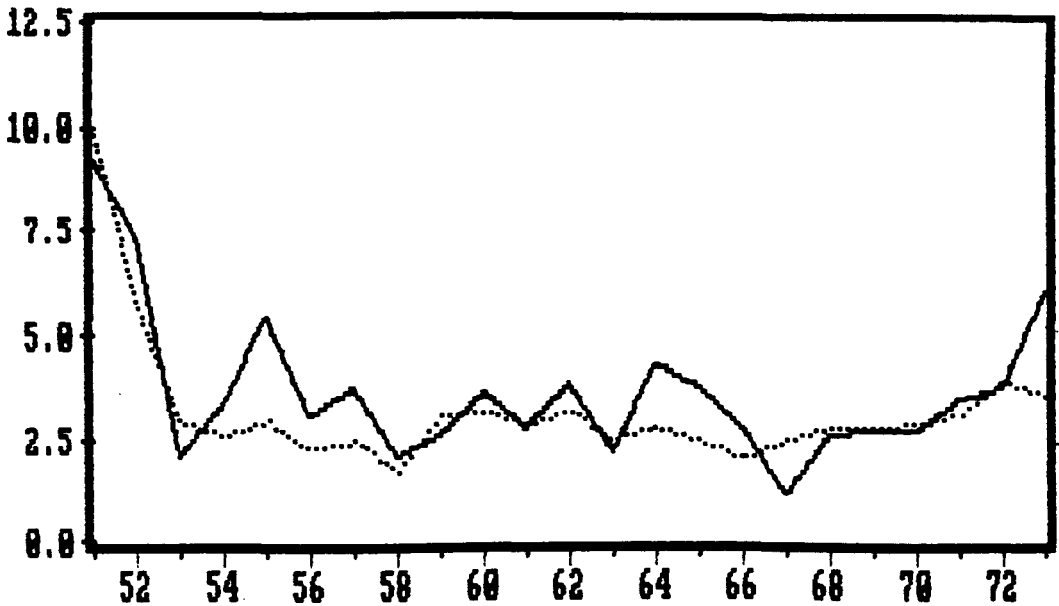
Περίοδοι	Απολαμβανόμενες	Καταβαλλόμενες = αναλώσιμα+πάγιο Κεφαλ*	
1961-66	125**	107**	
1966-70	107,4	105,5	107,1
1970-74	178,9	166,4	174,8

* Οι καταβαλλόμενες τιμές για τις αγροτικές εισροές είναι προϊόν της στάθμισης των αναλώσιμων εισροών και των εισροών σχηματισμού παγίου κεφαλαίου

** Η έλλειψη δεικτών για την περίοδο 1961-66 μας οδήγησε να χρησιμοποιήσουμε προσεγγιστικά το δείκτη τιμών χονδρικής πώλησης πρωτογενών και βιομηχανικών προϊόντων.

Πηγή: ΑΤΕ, Ετήσιοι ισολογισμοί
Αδημοσίευτα στοιχεία της ΕΣΥΕ.

ΔΗΜΟΣΙΟΝΟΜΙΚΟ ΕΛΛΕΙΜΜΑ ΩΣ ΠΟΣΟΣΤΟ ΤΟΥ ΑΕΠ

————— Συνολικό δημοσιονομικό έλλειμμα/ΑΕΠ
 Έλλειμμα κρατικού προϋπολογισμού/ΑΕΠ

* Το συνολικό δημοσιονομικό έλλειμμα περιλαμβάνει το έλλειμμα του κρατικού προϋπολογισμού (τακτικού και επενδύσεων) καθώς και τα υπόλοιπα των λογαριασμών εφοδίων και καταναλωτικών αγαθών.

** Μεταξύ 1950 και 1956 τα στοιχεία του ελλείμματος αντιστοιχούν σε περίοδο Ιουλίου - Ιουνίου, για την οποία και συντασσόταν ο προϋπολογισμός. Για τον υπολογισμό της συμμετοχής το ΑΕΠ διαίρεσαμε με το μέσο όρο του ΑΕΠ ανά διετία: 1950-51, 1951-52, 1952-53, 1953-54, 1954-55, 1955-56.

Πηγές : ΕΣΥΕ, Ξ. Ζολώτας (1964), Γ. Προβόπουλος (1981).